

Franc ni solil . . .

Miško Kranjec

A li poznate Gumilarjevo družino?

Ne in ne morem se čuditi. Zakaj ta družina ni po ničemer pomembna, niti se ni nikdar kaj takega zgodilo, da bi nje ime prišlo v javnost in kakor koli zbudilo pozornost. Res je sicer, da sta kakor Gumilar sam tako tudi njegova žena učitelja, toda učitelji so danes tako drobni in komaj zaznavni delavci, raztreseni širom vse Slovenije, da ni nikakor nujno posebej govoriti o njih; vršijo svojo dolžnost, čakajo neprestano na dekret o preemstitvi, bodisi v boljše, bodisi v slabše kraje in si komaj še žele, da bi nekoč bilo rečeno: poslej boste imeli, učitelji, mir. Poleg tega piše Gumilar zgodovino beltinskega gradu, ali bolje zgodovino rodov, ki so v tem gradu gospodarili nad dobršnim delom dolenjega Prekmurja in jim je vsaj petnajst vasi tlačani. Gradivo se kopiči že nekaj let, toda v življenju prekmurskega ljudstva je od tistih dob, kar so Madžari zagospodovali nad Panonijo, velika praznina. Grofje, turški vdori, lakota, kuga, vojna, kruci, to je domala vse, kar se vidneje odraža iz tega na zunaj nekoliko revnega življenja, vse dotlej, dokler se ni tik pred vojno pojavil val narodne zavesti in dokler osemnajstega leta ni Slovenija izvedela za svojo pepelko — Prekmurje. V tihih nočnih urah, ko vlada nad Lipovci in nad vso ravnino mir, ni nikogar več na obisku pri Gumilarjevih in ko je njegova družina že pospala, sede za mizo; sede človek resnega obraza, lepih potez in sinjih oči nad orumenele liste in brska po preteklosti grofovskih pokolenj, čigar zadnji odenki životarijo danes v gradu v Beltincih. Brska po obsegu posestva, po katerem je šla agrarna reforma in ga skoraj opustošila, preorala in posušila močvirja in hoče iz zemlje iztisniti skorjo kruha. Brska po rodovih, ki so živeli na Dunaju, v Budimpešti, povsod po svetu, samo na prekmurski zemlji komaj kdaj pa kdaj, razen kolikor so prihajali na lov.

Lahko boste torej, če obiščete Prekmurje in se ustavite v Lipovcih pri Gumilarjevih, zvedeli marsikatero podrobnost iz zgodovine tega svojevrstnega, a vendar tako slovenskega ljudstva, ki je v dvajsetih povojnih letih domala odkrilo ves svet.

Poleg tega boste sprejeti z veliko, prav prekmursko gostoljubnostjo, kateri kumuje bogata postrežba gospe Gumilarjeve, ki je iz Primorja. Postregla pa vam bo osmošolka Mara, ki vam bo naklonila prijazen nasmeh in katere sinje oči vas bodo povabile, da jih še obiščete. Ko boste po dveh treh urah, — tako dolgo se boste zasedeli! — odhajali, si boste rekli: Lepo je bilo. Komaj boste opazili, da je nekdo med vašim obiskom prišel po čike, ki so se nabrali v pepelniku, da je nekdo prišel po nasvet ali s kako prošnjo, pač pa se boste mnogo bolj spominjali pametnega razgovora z Gumilarjem, pripovedovanja in darežljivosti gospe Gumilarjeve ter naposled prijetnega nasmeha, ki vam ga je Mara poklonila ob vašem odhodu. To pa je dovolj, da človek ponese s seboj v svet lepe spomine.

Bilo je jeseni, ko me je zajela pri njih noč, in ker je pršil neprijeten jesenski dež, sem sprejel gostoljubno prenočišče.

Seveda, če pridete h Gumilarjevimi popoldne, boste našli v sobi samo gospo in Franca ter najstarejšo hčer Maro. Ida, ki obiskuje drugi razred gimnazije, je v šoli. Pavla in Ema sta na „vasi“. Morda pride katera vmes in še preden dobro odpre duri, že zaprosi:

„Oče, namaži mi kruh!“ Če se oče obira v pripovedovanju, ponovi nestrpno: „Oče, namaži mi vendar kruh! Mudi se mi!“ Potem odide. Zakaj jeseni je še dovolj prijetno na orumenelih pašnikih, kjer se otroci igrajo; tudi na cesti je še prijetno; ako pa deži, se igrajo po kmečkih sobah, kjer je mnogo lepe svobode, ko starejši dremajo pri peči.

Zvečer pa, ko se vrne Ida, ko se vrneta Pavla in Ema, postane mnogo živahnejše. Ako namreč prideta Pavla in Ema do svoje iztočnice, njuno pripovedovanje ne pozna pike in se ne more nikjer zaključiti, kolikor si ne vpadata v besedo in kolikor ju Ida s svojo eksaktnostjo ne popravlja, čeprav noče sama nobene stvari v celoti povedati. Tiši jih samo Mara, ki pa kot sestra ne more doseči vidnejšega uspeha; gospa se nasmiha; sicer včasih tudi posreduje za mir, zlasti, če pride do spora; toda, kar koli bi bilo, svojih otrok ne bi nikdar kaznovala, kakor ne kaznuje tudi drugih; ako pa bi jih kdaj, bi jo najbrže srce do smrti bolelo in bi si ne mogla nikdar odpustiti take krutosti.

V kuhinji, kjer smo sedeli, je bila poleg prijetne toplote razlita tista čudovita družinska domačnost, za katero smo mnogi v življenju prikrajšani in ki se ji moramo, ako pademo vanjo, šele privaditi. Tudi ta domačnost ima svojo poezijo in svojevrsten čar. Medtem ko sva s Francem govorila o tem in onem, medtem ko mi je gospa pripovedovala, kaj vse je brala poslednje čase, in nam je Mara stregla, so mi otroci skušali povedati vse zgodbe od tistih dob naprej, ko sem bil poslednjič pri njih.

„Tak bodite vendar tiho!“ je rekla naposled gospa. „Saj sem vam že rekla, da vas bo gospod vse opisal!“

„Jej!“ sta vzkliknili Pavla in Ema, „ali nas boste res?“

„To bom storil!“ sem pritrdil.

„Potem vam bomo povedale vse, kar potrebujete za povest! Ampak, povest mora biti lepa. Ali boste napisali tako?“

„Kaj mislite, da ne znam tudi lepo opisovati?“ Mislim sem lepoto življenja. „Samo, da bi srečal kaj takega.“ Rad bi že opisal toplino človeških domov! „Koliko sem jih že opisal in komaj dva, trije so se razburjali zaradi tega, mnogo pa jih je, ki so bili veseli in ponosni.“ Da, mnogo jih je bilo, ki so bili ponosni, da sem jih postavil pred svet; trideset, petdeset let so se pehali v življenju, ko so pa brali o sebi, jih je obšlo zadovoljstvo, ker so čutili, da vendar niso tako brezpomembni, da imajo na sebi nekaj takega, kar je lepo.

„Opišite nas!“ so kričali otroci. „Povedali vam bomo vse, kar je takega pri nas!“ Gospa je gledala otroke, ki so se tako navduševali za povest, čeprav se ni mogla sprijazniti z opisom. Vendar ni zamerila Mari, ko je rekla:

„Če je tako, bom pa še jaz povedala, kako sta oče in mati pred nedavnim šla na ženitovanjsko potovanje, zdaj po dobrih dvajsetih letih poroke!“

„Kaj boš ti!“ je odvrnila gospa. „Rajši povej, kako si dobivala pisma in bila zaljubljena. Nemara bi bilo to zanimivo za svet!“

„To, to!“ je kričala Ema. „Opišite, kako smo brali Marina zaljubljena pisma!“ „Jej!“ je vzkliknila Pavla in oči so ji zažarele, „jaz bi tako rada brala, kako sta si nekoč pisala naš ata in mama!“

„Kaj bi brala tisto,“ je odvrnila Ida, „saj naš ata ni nikoli znal kaj takega pisati. Napisal je samo takole: Franccka, rad te imam!“ In vsi smo se smejali.

Ako bi ne bila začela Mara pripravljati mizo za večerjo, zaradi česar so se otroci nekoliko potešili in prenehali s pripovedovanjem, bi bil nabral dovolj „snovi“ za to povest. Rekel sem:

„Malo mi še manjka. Samo naslov je še potreben!“

„Jej, naslov!“ je vzkliknila Ida, „tega si bom jaz izmislila.“

Tedaj me je gospa nekam preplašeno vprašala:

„Ali je osoljeno?“ Ne, juha ni bila osoljena, ker je bila gospa že ves dan nekam razburjena. „Saj sem vedela,“ je nadaljevala, „že ves dan mi nekaj ni prav. Franc ni solil. Lahko bi bil to opravil.“

„Franc ni solil!“ je vzkliknila Ema in Pavla je ponovila.

„Že spet nisi solil, Franc!“ je menila Ida. „Zakaj pa nisi?“

Tedaj se je Mara obrnila k meni in mirno vprašala: „Ali bi ne bilo to dobro za naslov? Franc ni solil. Mislim, da pove dovolj in nas boste lahko karakteryzirali?“ Zasmel sem se, ker je bil ta naslov tako primeren za čudovito razmerje med temi ljudmi, ki ga zlepa ne najdeš kjer koli. Franc se je ves čas samo nasmihal, ne da bi mogel priti do besede. Zdaj je tudi njemu ušel glasen smeh.

„Vidiš, kakšne so,“ je rekel in gledal otroke, osmošolko Maro, drugošolko Ido in še mlajšo Pavlo ter Emo. Otroci pa so že kričali v en glas:

„Da, tak naslov mora imeti povest: Franc ni solil!“

Po večerji smo nekako pozabili na to najnovejšo povest in odšli kmalu spat. Zjutraj sem odšel zgodaj in me ni bilo dolgo h Gumilarjevim, ker nisem imel ne časa ne prilike. Pisal sem povesti, novele, feljtone, diskretno pa sem se ognil povesti, ki smo jo bili zasnovali tisti večer, čeprav me je često zamikala prijetna domačnost Gumilarjeve hiše ter sem si moral reči: Ali ne bi bilo vredno opisati tudi kaj takega? Opisoval sem boje življenja, njegove prevare, upe, sovražstvo, vse, kar hrani v sebi troho strasti. Po tej lepi domačnosti se nisem ozrl. Morda, ker ni bilo nikdar pravega časa, ker so prilike zahtevale drugačnih stvari in morda, ker mi je bilo vse to nekoliko tuje. Da, kaj pa je značilnega in velikega v življenju Gumilarjevih? Tam so dnevi drug drugemu enaki, brez večjih sprememb, z majhnimi vznemirjenji, večeri pri njih so prepleteni s pripovedovanjem

vsakdanjih stvari, kakor je vsakdanje življenje po naših vaseh. In če sem že kdaj mislil, da bi se ozrl tudi po takem življenju, se mi je takoj porodilo vprašanje: pa zakaj bi bilo vredno pokazati svetu kaj tako mirnega, vsakdanjega, čeprav morda lepega? Kaj je svetu za tem, da bi izvedel za tisto prisrčno ljubezen Gumilarjevih ljudi, za vse drobne stvari, ki so pri njih zanimive? Tja se ozri, sem si rekel, na široko cesto življenja, kjer kraljujejo velike strasti, tja kjer novi, mladi ljudje tako odločno posegajo v življenje in izdajajo manifeste, kjer jemljejo tvoji sovrstniki usodo slovenskega naroda v roke in mu določajo nove steze, ali bolje, odkrivajo tiste, ki so že opuščene, pa se njim zde veličastne in edino pravilne. Prepiral sem se z njimi, se potikal po ječah. Naposled pa me je spet zaneslo h Gumilarjevim, ker sem bil zamudil vlak. Nič nisem mislil na naslov ne na povest in morda bi bili tudi oni sami pozabili vso stvar, če bi gospa pri večerji ne vprašala tako usodno:

„Ali ni neslano?“ Preden sem mogel odgovoriti, se je Mara, ki nam je stregla, že obrnila k očetu in mirno vprašala:

„Franc, ali si solil?“

Prav tako nedolžno so vprašale vsa tri mlajša dekleta. Takrat je gospa zardela, kakor bi bila ona kriva vsega tega. Morda bi šlo tudi še zdaj, da ni rekla Ema:

„Mi smo se že o vsem pomenili, kaj mora priti v povest!“

„Povedala vam bom,“ je povzela Ida, „kaj morate opisati. Najprej naj pride na red, kako se vsak večer menimo. Ko mama bere romane, sedemo me z očetom za mizo in se pogovarjamo. Kako mama vselej trikrat potrka na stol, kadar nas kdo pohvali.“

„Da, to opiši,“ se je smehljaj Franc z otroki in jih gledal; njegov nasmeh ni zamrl ves večer. Njegove oči so visele vselej na tistem, ki je pripovedoval.

„Potem opišite še,“ me je potegnila Pavla za rokav, „kako sta šla oče in mama zadnjič v Maribor na ženitovanjsko potovanje!“

„To, to!“ je pritrjevala Ema in obe sta se zgrbili od smeha. „To je zanimivo in lepo!“

„Le kako si moreš kaj takega izmisliti!“ je odvrnila gospa.

„Ali nista šla, Mara? Pa ti povej!“

„Sta ja šla!“ je pritrnila Mara in se ozrla po očetu, ki se je dobrodušno in veselo smehljaj. „Veste, zadnjič sta po dolgih letih spet enkrat skupaj potovala. Ko sta se vrnila, je rekla mama: Franc, tako se mi je zdelo, kot bi bila na ženitovanjskem potovanju. — Ali nisi tako rekla?“

„Vidite,“ je odvrnila gospa, „zdaj naj pa človek še kaj reče pred otroki! Saj vse takoj raznesejo po svetu. — Naposled, kaj morem zato, če se mi je res vse tako zdelo? A to zato, ker že dolgo nisva skupaj potovala.“

Ko smo obdelali to potovanje z vseh strani, zaradi česar se Franc ni prav nič razburjal, je samo še Mara tole pristavila:

„Saj bi bilo bolje, če bi bila šla mama sama. Mnogo več bi nam nakupila. Oče pa je skop in ji vedno pravi: Francka, ne smeš vsega pokupiti, saj ne bo za drugič nič ostalo!“ Po tej zgodbi je prišel na red Franc sam in njegova zgodovina beltinskih grofov. Lotili smo se zunanjšega sijaja njegovega dela: namreč vseh poti v Beltince, kamor odhaja sicer peš, odkoder pa se pripelje v kočiji z dvema konjema. Fijakar v livreji sedi spredaj, visoko in oholo. Zadaj pa se pogreza v mehak sedež — kdo neki? — Franc Gumilar. Sedi kakor grof, ozira se okoli, in če bi nas srečal na cesti, nas ne bi povabil k sebi. Nato je prišla Mara na vrsto. Mara je resno dekle, toda že v četrti šoli so odkrili njeno prvo ljubezen.

„Eh, na tisto sem že pozabila!“ je Mara veselo odvrnila.

„Zdaj imaš pa drugega!“ pove Ida. „Kar priznaj!“

Franc je pripovedoval, kako so našli njeno prvo pismo.

„Kuril sem v kuhinji, pa se mi je vse tako zdelo, da se ne uči, marveč nekaj piše. Stopil sem v sobo in rekel: Mara pojdi po vodo. — Videl sem, kako je v trenutku nekaj skrila pod knjigo. Vstala je, zardela, zaprla knjigo in šla. Ko je bila zunaj, sem pohitel s preiskavo. Že sem se bal, da ne bom našel in se bo prej vrnila. V knjigi ni bilo kratko in malo ničesar. — Veš kam je skrila? Pod ovojni papir.“

„Potem,“ je rekla Mara smeje se, „sta pa brala tisto pismo, ker si sama nista nikdar tako pisala. Najbrže bi se rada kaj naučila in si še kdaj tako pisala!“ Poleg te že davno pozabljene in neboleče ljubezni so se otroci spomnili tudi vseh kasnejših, tiste prijetne mladostne šolske poezije, ki je podobna lepim sanjam: dokler traja, je često hudo, ko pa vse mine, ostane po vsem samo lep spomin.

Vrstila se je zgodba za zgodbo in vse to je že zdavnaj prestopilo okvir moje povesti. Tudi si nismo več pripovedovali zategadelj, da bi vse to popisal. V kuhinji je bilo prijetno razpoloženje zimskih večerov, ki ga človek tako redko sreča. Zunaj je bila zimska noč z zvezdami, s snegom in velikim pokojem. Nekje daleč je bila vojna, daleč so bili težki časi in ognili smo se jim. Tisti večer sem bil vesel, da je tako. Mačke so predle pri štedilniku, na kuhinjski omari je tiktakala ura in kazala pozen čas. Ko se je gospa ozrla po kazalcih, je rekla:

„Otroci, zdaj pa spat!“

Otroci so vstali, vendar so se še enkrat zgrnili okoli mene, kakor da mi imajo še nekaj povedati. Res je rekla Ema: „Še to morate opisati, kako gremo spat.“

„Da, to!“ je vzkliknila Pavla. „Kako mama bere, kako ji mora oče prinesiti črno kavo, kako nas mora vse pogriniti.“

„Oh,“ je rekla Mara, „kako jih vse lepo pokrije, kako jih sprašuje, ali si katera še kaj želi in jim prinaša vodo, če so žejne; naposled pa pokuka še v mojo sobo, vpraša, če me zebe, če sem odeta. — Potem gre pa delat.“

„Da,“ je pritrdil Franc, „z vsemi imam samo križe in bridkosti.“ Vendar se je smehljaj; morda so bili ti križi prej sladki kakor bridki.

Ostali smo sami.

„Oh, kakšen križ imam z njimi,“ je resno rekel Franc. Toda z obraza mu je sijalo zadovoljstvo in sreča: tega križa je bil vesel. Življenje je bilo z njim izpolnjeno. Prinašalo je sicer neprestane skrbi, vedne dolžnosti; toda prinašalo je tudi mnogo drobnih, tihih, za svet neopaznih radosti, ki so tuje osamelemu človeku; če pa jih že razume, jih ne more občutiti.

Menili smo se še o tem in onem, vmes se je gospa nekaj jezila nad otroki, jaz sem jih pa pohvalil in ona je trikrat potrkala ob stol. Zdaj se nismo menili o zgodbah za mojo „povest“, govorili smo o mnogih drugih stvareh, dokler se konec konca tudi sami nismo odpravili spat.

Gospa bo do kraja prebrala roman, ki ga popoldne ni mogla končati zaradi dela. Franc pa pojde po sobah; pogledal bo po otrokih in jih pogrnil, ako so se že razodeli. Pokukal bo k Mari, ki sedi nad nalogami, povprašal jo bo, če razume, ji pomagal, ako je kaj težjega, naposled pa bo nemara ponesel ženi črno kavo.

Ko bo opravil vse to, ko bo družina že počivala, bo sedel k mizi nad stare papirje, nad prepise listin budimpeštanskega ali dunajskega muzeja, nad stare zapiske in kronike ali knjige in se bo zamislil nad podobo beltinskih grofov. Zamislil se bo nad usodo prekmurskega ljudstva, ki mu je prav tako drago kakor njegovi otroci, zamislil se bo nad usodo ljudstva, ki so ga uničevale lakota, kuga, vojne, ki je tlačnilo, pa je kljub temu ostalo. Ostalo je, toda danes mora v svet za kruhom; zakaj v Prekmurju tudi danes ni kruha, vsaj dovolj ne. Brskal bo pozno v noč po orumenelih listih; jutri ali pojutrišnjem bo v tej ali oni reviji izšel droben članek o kakih posebnostih, dokler se vse to ne bo zlilo v celoto: središče bo beltinski grad, grofje in njihova slavna preteklost. Okoli tega pa bo nanizano prekmursko ljudstvo, ki ni moglo umreti, ki bi danes tako rado živelo kakor nekoč. — Nič odrešilnega ne bo to za svet, pač pa bo svetel žarek posvetil v tisto mračno preteklost, kjer se ni dogajalo nič velikega, pa najsi so šle mimo ljudstva še tako grenke stvari, kakor so lakota, kuga, vojna in tlačanstvo.

To je vse?

Da, in dovolj je to. Jutri bo spet dan kakor danes. Zjutraj pojde Gumilar v šolo, kjer bo delil svoje znanje in lepoto svoje poštene duše prekmurskim revnim otrokom; popoldne, ako ne bo nikogar, bo sedel za mizo in se skušal poglobiti v stare papirje; vmes bo moral postreči zdaj temu zdaj onemu otroku, kar bo opravil z ljubeznijo in veseljem, po večerji se bodo kako uro menili o vsem, kar je bilo čez dan vsaj količkaj pomembnega, ali pa bodo govorili o živalih, o svetu.

Tako pojde pač vse dni. Vse to bo spremljal njegov dobrodušni, zdravi nasme; saj je življenje vendarle prijetno, najsi še tako skromno, tako brez vsakih velikih presenečenj in pričakovanj. Življenje je kljub vsemu lepo.

Ako vas bo zanesla pot po veliki cesti od Sobote proti Beltincem, stopite v Lipovce in pozdravite Gumilarjeve. Ne bo vam žal. Našli boste tisto čudovito prijetno domačnost, ki je je danes čedalje manj na svetu. Pogovorili se boste z

vsemi, postregli vam bodo, a ko boste odhajali, si boste rekli: Lepo je bilo. In še mnogo kasneje, daleč od Prekmurja, se boste nenadoma spomnili razgovorov z Gumilarjem, darežljivosti gospe Gumilarjeve in prijetnega Marinega nasmeha, s katerim vas bo poslednjič pozdravila. Vse to je v naših časih veliko bogastvo: ta prijetna vedrina in ta svojevrstna sreča, ki ve, da kaj velikega v življenju ne bo več prišlo. In zdelo se vam bo, kakor bi se spomnili lepe pesmi, ki ste jo slišali davno v mladih dneh, pa ste jo v težavah življenja že malo pozabili.

Moji umetnostni nazori

L. M. Škerjanc

Ko zdaj že čez dvajset let opazujem življenje naše glasbe včasih kot njegov neposredni oblikovalec, drugič v svojstvu zanimanega sprejemalca, se mi v neprestani fluktuaciji njegove težke in redke krvi predoči vrsta vprašanj, ki jim ni odgovora v tujem izkustvu. Deloma so podobna tistim, ki se stalno ponavljajo ob novih umetninah ter so odgovori nanje postali že pregovori, ponajveč pa izvirajo iz napačnega odnosa spremljevalcev in ocenjevalcev do napravljenega dela. V takšnem postopku je nevarnost, da se na strokovno mnenje navezani laik zavede v napačno in za umetnostno življenje kvarno miselnost, ki je le zbirka starih in novih gesel v prečudoviti mavrici nedognanih in nepredelanih sodb. Kot sodelavec pri gradnji našega glasbenega oboka sem pogosto neposredno prizadet od mnenj, nasvetov, ocen in graj, ki redoma obidejo duhovno smer mojega dela, želeč ji dati druge, njim prilagodljivejše pravce, deloma v dobri veri, deloma pa tudi iz preprostejših nagibov. Odločil sem se tedaj, da jim pripomorem do nabave novega orožja, pri čemer jim moram seveda prepustiti odgovornost za spretno rokovanje: kajti novi instrumentarij je sicer preciznejši, a zahteva neke svojstvene možnosti, katerih je bilo doslej v njihovem glasbenem razmotrivanju prav malo opaziti.

Poeta nascitur. In z njim začne poezija, najsi se priključi delu prednikov ali pa požene iz sebe. Umetnine niso odsev dob, v katerih nastajajo, temveč zarje naslednjih. Pogledi so v bodočnost, zaradi česar so tudi tako lahko ločljive od obrtnih izdelkov. Zato pa zanje ne veljajo mere, uporabne za presojo nekdanjih umetnostnih naporov. Vsaka nova umetnina je nastala iz njej lastne in v njej očite estetike in torej ni plod dotlej dognanih in uveljavljenih estetskih premislekov, pač pa samostojno bitje, zaplojeno sicer namenoma, a razvito po svoje kljub trudu, da bi šlo izhrojeno pot. Njegov kriterij pa ostane le vzporeditev vsebine izraza, primerjanje teh dveh, za celotno pojavo umetnine edino bistvenih lastnosti.

Zanje je odgovorna umetnikova sposobnost. Ta pa je sinteza naravne narajenosti in pridobljenega znanja, oboje združenega v zrklu osebnosti in njenega